

Історія Свято-Михайлівського храму села Несвіч (до 250-ліття від заснування)

Юрій Байбула

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2021-9-98>

У статті здійснено спробу дослідити 250-річну історію Свято-Михайлівського храму села Несвіч Луцького району Волинської області, освяченого 21 листопада 1771 року. Постановою Ради міністрів УРСР від 23 березня 1956 року цей храм внесений до списку пам'яток архітектури Волинської області¹. Даний храм був важливим фактором духовного життя не лише місцевих парафіян, а й жителів навколишніх сіл, хуторів та колоній. Він завжди був діючим, ніколи не припиняв свого функціонування. Велика заслуга в цьому духовенства, яке служило ці століття вірою та правдою Господу, але разом з тим і проходило складні часи зі своїми парафіянами. Це війни, революції, епідемії, окупація ворогами наших територій. Випробування пройшли гідно як парафіяни, так і духовенство. Багато священників, що служили у Свято-Михайлівському храмі, у подальшому зробили блискучу кар'єру, були нагороджені орденами та медалями. Усі вони аж до Другої світової війни були вчителями Закону Божого в місцевому приходському фундушовому училищі, а згодом і в навколишній семикласній школі. Особливо відзначилися на освітній ниві отці Олександр Родкевич та Тимофій Голдаєвич, які неодноразово отримували подяки за відмінні знання своїх учнів. З 1790 по 1936 роки всі священники місцевого храму були благочинними в різні періоди своєї кар'єри. Це свідчило про їхній авторитет та гарну освіту, порядність та високі моральні якості. Багато місцевих священників були щирими прихильниками українізації церкви, зокрема це Василь Дядіо, Олександр Волошинський, Олексій Гловацький, Андрій Нерода. У статті зроблена спроба дослідити майнові умови парафіяльного духовенства, земельні відносини, стосунки з представниками місцевої влади за часів перебування Волині в складі

¹ Державний архів Волинської області (далі –ДАВО). Ф. 393. Оп. 2. Арк. 8.

Російської імперії, Польщі, у роки окупації нацистами, у часи радянської влади та роки незалежності. Особлива увага звертається на процес українізації церкви та висвітлюється, за яких саме обставин це відбувалося. Цей процес був складним, але започаткувався ще в 1921 році, коли в селі за підтримки настоятеля Василя Дядіо та його сім'ї було засновано відділення «Просвіти». За час служіння Олександра Зуммера в 1930-их роках при активній підтримці псаломщика Андрія Федоренка почалася українізації церковного хору. Завершено цей процес було в 1942 році із створенням УАПЦ під керівництвом архієпископа Полікарпа Сікорського. Настоятелем у Несвічах тоді став Олексій Гловацький, якого згодом змінив Андрій Нерода. Після 1944 року процес українізації на довгі роки зупинився, але навіть в часи панування в Україні РПЦ богослужіння у Свято-Михайлівському храмі велися українською і частково церковнослов'янською мовами. Будь-які спроби новоприбулих священників змінити цю ситуацію нашітовхувалися на потужний опір несвічан. У статті досліджується спроба жителів села перейти в підпорядкування Київського патріархату в 1994 році та процес переходу в ПЦУ, який остаточно відбувся 18 березня 2019 року. У роботі використані архівні матеріали та спогади очевидців.

Ключові слова: православ'я, уніатство, Холмсько-Підляська духовна консисторія, місіонерство, Варшавсько-Холмська єпархія, Тимофій Голдаєвич, Олександр Волошинський, Костянтин Война, УАПЦ, ПЦУ, РПЦ.

Постановка наукової проблеми. Релігійна історіографія доволі детально описує історію храмів великих міст та парафій, досліджує їхній внесок у суспільне та духовне життя. На жаль, історія малих сільських церков є маловивченою, хоча теж містить цікаві факти та пов'язана з діяльністю відомих священників та світських осіб. Дуже часто формування високих церковних ієрархів розпочиналися в звичайних приходських храмах, саме служіння в них давало поштовх для духовного зростання. Тому в статті робиться спроба дослідити діяльність приходських священників села Несвіч та розвиток їхньої подальшої кар'єри, особливості життя парафії в різні історичні періоди під владою імперських та постімперських режимів. Вважаємо за доцільне висвітлити маловідомі широкому загалу факти церковного життя, звернути увагу на жертвне служіння місцевого духовенства.

Аналіз досліджень. У роботі використані матеріали Державного архіву Житомирської області, а саме справи «По рішенню його високопреосвященства про призначення благочинними по Луцькому повіту Михайла Сибіковського та Йосифа Зелінського», «Про дозвіл Михайлу Сибіковському служити в м. Анаполь Острозького повіту», «Рапорт колишнього скарбника Острозького монастиря Михайла Сибіковського», колективна справа фонду Р-5013, опису 2, № 1831–1833 про створення антирадянської монархічної організації духовенством Житомирської області. Також представлені матеріали Державного архіву Тернопільської

області, зокрема особова справа Олександра Волошинського, клірові відомості Свято-Михайлівського храму села Несвіч за 1922, 1924, 1935 роки. Висвітлені й архівні документи Державного архіву Волинської області: клірові відомості церкви с. Несвіч з 1896 по 1911 роки (частково), статистичні матеріали по духовенству Луцького повіту та спогади очевидців.

Мета статті полягає в дослідженні історії парафії села Несвіч, вивченні діяльності місцевого духовенства і його ролі в духовному житті округи та регіону. Досліджується внесок священників та парафіян у процес українізації Церкви.

Виклад основного матеріалу. 19 листопада 2021 року жителі села відзначатимуть значну подію – 250 років освячення місцевого храму. Історія парафії села Несвіч насправді більш давня, хоч і мало вивчена. Вперше про існування храму згадується в 1609 році в тестаменті місцевої шляхтянки Ганни Костянки (Несвіцької), у якому вона заповіла поховати себе на кладовищі біля церкви в селі Несвіч². Конфесійна приналежність, на жаль, не вказана, але відомо, що церква була східного обряду. Коли прийшов час для зведення нового храму, місце під нього знайшлося поряд зі старим. У той час це була околиця села, за якою розпочинався луг недалеко від Замчиська. За легендою, це було родове гніздо князів Несвіцьких, про існування яких пише багато дослідників – Микола Теодорович³, Роман Афтаназі⁴ та інші. Можливо саме цей фактор став таким сприятливим для подальшої долі Свято-Михайлівського храму, адже за 250 років він ніколи не припиняв своє функціонування. Війни, революції, епідемії та інші лихоліття лютували навколо, проте церква лишилася неушкодженою, а духовенство, яке служило в ній, залишило помітний слід в історії українського православ'я.

Нам поки що не вдалося знайти документальних даних про початок будівництва, але з клірових відомостей церков Луцького повіту за 1797 рік⁵ дізнаємося, що 21 листопада 1771 року Свято-Михайлівський храм у селі Несвіч Луцького повіту Волинського воєводства було освячено. Будували старим перевіреним методом – дерев'яні бруси зарізували та закладали один на одного, скріплювали їх дерев'яними клинками. Жодного залізного гвіздка майстри не використали, лише значно пізніше, при ремонтах почали кріпити дах спочатку кованими, а потім уже і фабричними, польськими. І хоча вказано, що храм зведений на кошти прихожан, це викликає певні сумніви.

² Центральний державний історичний архів Києва (далі – ЦДІАК). Ф. 26. Оп. 1. Арк. 42зв.– 423.

³ Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. Т. 2. Почаев. 1888. С. 438–440.

⁴ Roman Aftanazy. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 5. Wrocław. S.112.

⁵ ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 251. Арк. 9.

Адже відомо, що в 1712 році під тиском поляків Луцька єпархія перейшла в унію і несвічівський храм будувався вже як уніатський. Швидше за все, до будівництва долучилася родина Маєвських, поміщиків, які володіли селом у той час. Вони досить лояльно ставилися до місцевого духовенства, адже в клірових відомостях регулярно зустрічаються записи про те, що священнику та псаломщику Маєвські дозволяють вільно брати дрова з поміщицького лісу на опалення, на ремонт храму і будинків церковного причту⁶. Відомо, що парафії того часу в значній мірі фінансово залежали від волі місцевого поміщика, який впливав і на призначення священників (право патронату), і на їхній дохід. У 1796 році до церкви було приписано ріллі на 65 днів, сінокоосу на 1 косаря та город, на якому плебанія (будинок священника) збудована⁷. У ній було лише дві кімнати та комірка, де зберігалися різні інструменти та господарські знаряддя. Сам будинок був відремонтований, наново перекритий, інші будівлі – напівзруйновані. В селі було 102 двори, проживало 327 чоловіків та 305 жінок. З 1790 року священником був Михало Сибіковський, який походив з відомого на Волині роду. Він мав непогану освіту, але листувався лише польською мовою. Це явище було характерне для часів уніатства, коли польська шляхта, яка володіла українськими селами, заохочувала духовенство полонізуватися. Сприяла цьому фактору і згадувана раніше система патронату, при якій священник міг отримати парафію лише при наявності рекомендацій місцевого поміщика, його покровительства. Релігійне життя на українських землях постійно залежало від імперської політики держав, до складу яких вони входили. У цей час Несвіч був важливим селом, адже всі місцеві священники в різні роки були благочинними, що свідчило про їхній авторитет та гарну освіту.

Після III поділу Речі Посполитої в 1795 році Західна Волинь входить до складу Російської імперії. Її керівництво на новоприєднаних землях продовжує політику тиску на уніатів та повернення парафій у православну віру. Місцева шляхта, навчена гірким досвідом 1794–1795 рр., уже практично не чинила серйозного опору цьому процесу. Тому в 1796 році священник Михайло Сибіковський разом з несвічанами повертається до віри своїх предків – до православ'я. Звісно, імперська російська влада починає процес русифікації релігійного життя. Зокрема клірові відомості церков Луцького повіту тих років написані російською мовою. Та для багатьох священників, схоже, це було певною проблемою, адже сам Сибіковський листування з Волинською духовною Консисторією вів польською мовою. Постать самого отця Миколи досить цікава – він був настоятелем храму в Несвічах і одно-

⁶ ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 256. Арк. 112.

⁷ ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 250. Арк. 9.

часно обслуговував Покровську та Братську Хресто-Воздвиженську церкви в Луцьку. З 26 січня 1797 по 1798 рік він був першим благочинним новоствореного Луцького повіту. Про це свідчить указ його імператорської величності № 332 від 12 лютого 1797 року, пересланий з консисторії⁸. З 1798 року отець Михайло обслуговує лише парафію в Несвічах, а в 1799 році з особистих причин іде в монастир. Будучи людиною освіченою, не загубився серед братії, а став скарбничим, поєднуючи цю посаду із служінням на посаді настоятеля церкви містечка Аннаполь Острозького повіту.

Протягом довгих років в Несвічах богослужіння звершувала священича родина Вігур. З 1799 до 1803 року парафія перебуває під опікою Луцького протоієрея Григорія Протасійовича Вігури, 1760 року народження. У 1795 році він отримав сан протоієрея, а в 1796 році переведений у Луцьк із містечка Брусилів Радомисельського повіту Київської губернії. Тут став настоятелем Хрестовоздвиженської, а в 1798 році і Покровської церков. Тривалий час був благочинним Луцького повіту⁹. Уже в 1803 році в Несвічах з'являється новий 32-річний священик – Даміан Протасієвич Вігура, його брат. У 1802 році висвячений священиком в село Кузьмінці до Дмитрієвської церкви Заславського повіту, звідти переведений в Несвіч і затверджений там настоятелем храму. Під час ревізій у 1811 та 1816 роках записаний при церкві в Несвічах, служив там до 1826 року. Певний час був благочинним округу. Читав і писав російською, характеризувався як порядний та старанний настоятель¹⁰. Звісно, що в ці роки богослужіння велися церковнослов'янською мовою, яку прихожани мало розуміли, та, власне, мало хто з них і усвідомлював себе українцями. У цей час селяни були масово неграмотні, замість підписів ставили хрестики. Тому священик засвідчував їхню справжність, як для прикладу, у кримінальній справі по селу Несвіч за 1803 рік¹¹. Власне, у селі через епідемію кору та війну з французами 1812 року суттєво зменшилося населення – у 1826 році було лише 66 будинків, у яких проживали 264 чоловіки та 314 жінок. Матеріальне становище отця Даміана було непростим, адже в тих же клірових відомостях за 1809 рік згадується, що господарські споруди новозбудовані і є власністю Даміана Вігури, а будинок – старий. Лише в 1825 році описано, що

«дім на землі священника довжиною 8, шириною 4 сажні, з двох кімнат і коморки посередині хати. Є власністю церкви, стан задовільний. Інші будівлі з подвір'ям, які займають довжини 35, ширини 23 сажнів

⁸ Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 3.

⁹ ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 254. Арк. 21.

¹⁰ ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 263. Арк. 108.

¹¹ ДАВО. Ф. 461. Оп. 1. Сп. 14а. Ст. 12.

– власність священника Даміана Вігури. Для дяка збудована хворостяна хатина з однієї кімнатки з коморкою, є город довжиною і шириною 10 сажнів»¹².

Ці факти свідчили про зовсім незаможне життя.

Протягом 1827–1828 років в Несвіч на короткий термін був направлений 64-річний священник Іоан Ржепецький, який служив у селі Малі Зозулинці Старокостянтинівського повіту, згодом був послушником Загаєцького монастиря, у 1825 році переведений у село Ківерці, а в 1827 році в Несвіч. На жаль, змістовної інформації про перебування на парафії немає.

З 1828 року настоятелем несвічівського храму стає зять Даміана Вігури Олександр Васильович Родкевич. Уродженець села Заячиці Володимирського повіту, 15 липня 1829 року закінчив курс Волинської духовної семінарії, звільнений з атестатом 1 розряду. 22 грудня 1829 року висвячений єпископом волинським Амвросієм у диякони, а 24 грудня того ж року – у священники та затверджений настоятелем села Несвіч. З 4 листопада 1834 року по 1 лютого 1842 року був учителем Закону Божого в Несвічівському дворянському приходському училищі. За старання та успішне викладання отримав від Житомирської дирекції вдячну атестацію в 1838 та 1839 рр. З 25 січня 1839 до 2 лютого 1842 року отець Олександр був благочинним 1 округу Луцького повіту. Протягом 1839–1843 років перебував на посаді доглядача Білостоцького будівельного комітету, який займався перебудовою та реставрацією будівель колишнього Білостоцького монастиря та передачею їх на баланс духовного училища. 2 березня 1842 року призначений протоієреєм Ковельської Соборної церкви і продовжував своє служіння до смерті, тобто до 2 лютого 1869 року. За час своєї кар'єри нагороджений фіолетовою камилавкою, отримав подяку від імператора за пожертви на військові потреби в роки Кримської війни. У 1857 році нагороджений хрестом на Володимирській стрічці в пам'ять про Севастопольську війну, у 1862 році нагороджений орденом святої Анни 3 ступеня¹³. Отець Олександр ніколи не забував Несвіч, і в 1846 році подарував місцевому храму жертвник, прикрашений табличкою з дарчим написом. Він і досі використовується під час богослужінь.

З 1842 по 1900 роки – це епоха місцевої легенди – Тимофія Йосиповича Голдаєвича. Він весь час був настоятелем лише одного храму – у Несвічах, прослуживши в ньому 57 років. За цей період заслужив багато нагород, та практично не нажив матеріальних статків. Він син священника із села

¹² ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 261. Арк. 104.

¹³ ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Сп. 208. Арк. 65.

Чаруків Луцького повіту Волинської губернії, закінчив курс наук богослов'я в Волинській духовній семінарії з атестатом 2 розряду. 2 лютого 1842 року Антонієм, єпископом Острозьким висвячений на священника Свято-Михайлівської церкви села Несвіч. Отець Тимофій був не лише чудовим настоятелем, але й гарним вчителем, адже з 3 лютого 1842 року викладав Закон Божий у реорганізованому Несвіцькому народному училищі. І вже 30 червня 1858 року від директора училища за чудові успіхи учнів отримав подяку. Послужний список Тимофія Голдаєвича вражає: 4 квітня 1854 року за старанну службу нагороджений набедреником, 25 квітня 1855 року отримав благословення за пожертви на потреби Кримської війни, у 1856 році нагороджений бронзовим наперсним хрестом на Володимирській стрічці, 30 червня 1858 року прислано в нагороду 25 карбованців від імператора. 7 вересня 1861 року нагороджений скуфією, 24 травня 1862 року призначений духівником по I благочинному округу Луцького повіту. У 1872 році нагороджений камилавкою, 15 квітня 1882 року – золотим наперсним хрестом від Священного Синоду. Та найголовнішу нагороду отець Тимофій отримав в 1893 році – орден святого Володимира IV ступеня та сан протоієрея. 24 квітня 1897 року в пам'ять про царювання Олександра III отримав срібну медаль на стрічці святої Анни, 17 грудня 1898 року в пам'ять про царювання Миколи I – срібну медаль на Володимирській стрічці¹⁴. Не дивно, що 14 червня 1896 року Свято-Михайлівську церкву відвідав єпископ Волинський та Житомирський Модест. Ось як описується його візит:

«Одівши мантію та підійшовши до хреста, Владика на чолі духовенства та народу ввійшов у церкву. Під час звичайної молитви було оглянуто святий престол, святий антимінс, жертвник і церковний архів. Після подальшого огляду церкви, яка хоч і стара, та утримується в належному стані, виразив настоятелю подяку за належний порядок у храмі та утримання в належному стані архіву і бібліотеки»¹⁵.

8 серпня 1900 року отець Тимофій помер, залишивши по собі доволі скромне майно. Ось як описували цю подію Волинські єпархіальні відомості:

«У зв'язку із старістю та хворобливим станом священник Тимофій Голдаєвич давно залишив свої господарські справи та жив виключно на оклад та ті надзвичайно скромні кошти, які поступали від dobroчесних прихожан за справляння церковно-приходських треб. Але і ті незначні крихти він спрямовував на підтримку вдовиць-дочок та виховання їхніх дітей. У зв'язку з цим, після смерті священника

¹⁴ ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 374. Арк. 220.

¹⁵ Волинські єпархіальні відомості. 1896. № 7. С. 280–281.

Голдаєвича, окрім різної домашньої рухляді, майже не лишилося жодного майна. Більш-менш цінне майно складають: власний дім і холодні будівлі покійного на церковно – присадибній землі, які разом оцінені в 550 крб. Внески на користь осиротілих сімей та в емеритальну касу покійний Голдаєвич сплачував вчасно»¹⁶.

Варто зазначити, що річний оклад священника в ті роки становив 300 карбованців. Така бідність, схоже була викликана непростими стосунками з місцевим поміщиком Омецінським, який в 1849 році захопив 12.5 дес. церковного лісу та 14,18 дес. ріллі. Причиною міг стати судовий процес з дирекцією Несвіцького приходського училища про несплату фундушів на суму 2000 карбованців сріблом, який Олександр Францович Омецінський програв. Більше того, рішенням Волинського губернського правління борг мав бути погашений продажем через аукціон чотирьох тисяч відер гарячого вина¹⁷. Схоже, поміщик вважав себе приниженим таким рішенням і помстився, відібравши церковні землі. Варто зазначити, що в селі суттєво зросла чисельність населення. Епідемія кору, яка забрала багато життів, стихла, і в 1900 році вже налічувалося 104 будинки, у яких проживали 418 чоловіків та 402 жінки. З 1894 року з'являється нова соціальна категорія – військові, до яких відносилося біля 140 осіб. Парафія ставала все більш привабливою.

Наступним настоятелем у Несвічах стає 35-річний Іполит Іванович Шидловський, уродженець міста Клевая Рівненського повіту Волинської губернії. До того з 1897 року був вчителем церковно-приходської школи в селі Тростянець Дубенського повіту. Згодом за резолюцією високопреосвященного Модеста призначений псаломщиком соборної церкви міста Дубно, де одночасно займав посаду псаломщика Дубенської тюремної каплиці.

У Несвічах отець Іполит розгорнув бурхливу діяльність, і в 1905 році церква була капітально відремонтована і перефарбована. За це резолюцією преосвященнішого Антонія від 6 лютого 1905 року № 1103 прихожанам села Несвіч Луцького повіту за пожертвувані ними 700 карбованців на фарбування своєї церкви та перепозолотку іконостасу було надано Боже благословення. Так само був нагороджений і селянин Данило Глушук за пожертвування ним плащаниці, вартістю 75 крб., коштів на облаштування гробниці під плащаницю – 60 крб.; на оновлення двох кіотів вартістю 85 крб.; на купівлю двох ікон чеканної роботи 80 крб.; дарохранительниці – 18 крб.; копії ікони Почаївської Божої матері – 120 крб.; і дубового п'єдесталу до неї – 66 крб.; килимів та нап্রেстольного облачення – 55 крб., двох хору-

¹⁶ Волинські єпархіальні відомості. 1900. № 27. С. 627–628.

¹⁷ ДАВО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1134. Арк. 8.

гов, лампади, підсвічників та іншої церковної утварі – 70 крб.¹⁸. Крім того, у тому ж 1905 році за кошти Священного Синоду були збудовані нові будинки для священника та псаломщика. За пропозицією директора народних училищ від 23 грудня 1907 року за номером 3443 отець Іполит Шидловський призначений директором Несвіцького приходського 2-класного фундушового училища. У ньому навчалася 45 учнів – хлопці та дівчата. У 1909 році на парафію додатково був призначений позаштатний священник Іоан Григорович Шидловський, батько отця Іполита. У тому ж 1909 році він за рішенням Священного Синоду був нагороджений за 50 річну службу орденом святої Анни III ступеня. У 16 квітня 1908 році, у с. Лаврів Луцького повіту зібрався соборик місцевого духовенства, на якому був присутній і Іполит Шидловський. Ця подія була викликана наслідками маніфесту 17 жовтня 1905 року, згідно з яким оголошувалася свобода віросповідання. У багатьох селах Волині активізувалися протестантські течії, що стурбувало духовенство, яке масово приймало звернення до імператора про захист православ'я та недопущення поширення протестантизму. За результатами соборика був прийнятий акт духовенства I округу Луцького повіту, де також стоїть підпис отця Іполита Шидловського¹⁹. Згідно з кліровими відомостями, у 1911 році він ще був священником в Несвічах.

Точно не відомо, якого саме року на парафію був призначений Костянтин Іванович Война, як власне мало інформації про його біографію. Відомо лише, що за результатами іспитів за 1884–1885 роки учень 2 відділення 6 класу Война Костянтин Іванович отримав свідоцтво з гарними оцінками²⁰. Згодом направлений псаломщиком у село Рачки Житомирського повіту, пізніше в село Бережки Рівненського повіту. Служив в місті Чуднів Житомирського повіту в Троїцькій церкві, потім направлений священником у село Заборолі Рівненського повіту²¹.

Про перебування на місці настоятеля парафії села Несвіч мало що відомо, адже згодом розпочалася перша світова війна і багато документів не збереглося. Є інформація, що отець Костянтин відступив з російськими військами, і в 1915 році перебував у київському розподільчому пункті для біженців. Зберігся документ, у якому він згадується як священник-біженець із села Несвіч, що просить російський земський комітет надати йому статус священника-місіонера. Ось що він писав у доповідній записці:

¹⁸ Волинські єпархіальні відомості. 1906. № 9–10. С. 157–158.

¹⁹ Волинські єпархіальні відомості 1908. № 24. С. 348–349.

²⁰ Волинські єпархіальні відомості 1886. №20. С. 554.

²¹ Волинські єпархіальні відомості 1891. №12. С. 246.

«... перебуваючи на службі Комітету з 26 серпня цього року в якості співробітника при Київському розподільчо-пропускному пункті (на Єкатеринівці), я до цього часу, озброєний лише олівцем та аркушем паперу, був зайнятий виключно писанням різноманітних реєстраційних цифр. Проте до мене, як до священника, багато біженців зверталися за релігійними, чисто християнськими потребами: сповідь хворих, хрещення немовлят, тим більше, що при пункті облаштований дитячий садок. Надається на цьому пункті людям фізична їжа, надається медична допомога, не надається цим стражденним лише духовна їжа, яка також необхідна при теперішніх складних обставинах. Усвідомлення цієї необхідності дає сміливість покірно просити Комітет Всеросійського Земського Союзу оформити моє становище при розподільчому пункті, додавши до теперішнього статусу «співробітник» лише два доповнення по моїй попередній спеціальності «місіонер-священник»²².

Інші відомості інформують нас, що при відступі отець Костянтин Война евакуював церковні цінності Свято-Михайлівського храму. Про це нам повідомляють Волинські єпархіальні відомості, які вказують, що станом на 1916 рік усе майно евакуйованих церков Луцького повіту знаходилося на складах курського артилерійського полку, зокрема там зберігався один запакований ящик з несвічівської церкви²³. Точної інформації про його вміст немає, проте відомо, що ці речі і надалі зберігаються в Росії. Підтвердження про те, що значне майно було евакуйоване з нашого храму, зустрічаємо і в клірових відомостях за 1923 рік. Там записано: «... до війни церква була багата іконами та ризами, зараз бідна»²⁴. Подальша доля отця Костянтина трагічна, адже він потрапив на Житомирщину, де став жертвою Великого терору. 13 квітня 1938 року був заарештований працівниками 4 відділу управління державної безпеки Житомирської області та звинувачений за статтями 54-10 та 54-11 в організації антирадянської діяльності. Конкретно йому та ще 55 священникам було пред'явлено звинувачення у створенні контрреволюційної монархічної організації. За рішенням протоколу № 50 трійки УНКВС Житомирської області від 10 травня 1938 року по справі № 88782 всі 56 звинувачених були розстріляні, у тому числі і Костянтин Война²⁵.

²² Жванко Любов. Біженство першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914-1918рр.). Харків ХНАМГ, 2010. С.164–165.

²³ Волинські єпархіальні відомості 1916. № 37. С. 259.

²⁴ Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). Ф. 148. Оп. 8. Спр. 141. Арк. 84.

²⁵ ДАЖО. Ф. Р-5013. Оп. 2.Спр. 1833. Арк. 127, 134.

Хоча за умовами Ризького миру Волинь увійшла до складу Польщі в 1921 році, фактично вона була окупована вже станом на 1919 рік. Адже бої, що точилися на Західній Україні, УГА програвала та поволі відступала. Польська адміністрація спочатку лояльно ставилася до м'якої українізації, що відбувалася в церковному православному житті. У Несвічах з 14 лютого 1918 року починає служити настоятелем Василь Капріяннович Дядіо. До переходу на несвічівську парафію закінчив Порицьку народну та Почаївську ремісничу школи, біля 10 років був крилосним послушником у Почаївській, Александро-Невській лаврах та Володимир-Волинському монастирі, у якому виконував і функції регента. На посаді псаломщика служив у Воскресенській церкві м. Горохова, у селі Цегів Володимир-Волинського повіту, в Преображенській церкві міста Турійська, у селі Єзерці Володимир-Волинського повіту. Власне, про діяльність отця Василя в Несвічах відомо не надто багато. Після війни важко було всім, у тому числі й духовенству. Адже грошового утримання воно не отримувало, єдиним джерелом доходів була земля – 39 десятин ріллі та 10 десятин сінокосу. Та дохід від неї був всього 800 000 марок у рік, оскільки якість ґрунту оцінювалася як середня, крім того, через відсутність реманенту значна частина землі здавалася в оренду. Стан церковних будинків, збудованих у 1905 році на кошти Священного Синоду, після I світової війни був напіваварійний, господарські будівлі зруйновані, лишився лише у священника шпихлір (комора для зберігання зерна)²⁶. Проте, незважаючи на ці труднощі, Василь Дядіо був українським патріотом і всіма способами допомагав несвічанам у різних сферах життя, зокрема в організації місцевої «Просвіти»²⁷. Так, з протоколу зборів від 17 січня 1921 року дізнаємося, що син священника Євген Васильович Дядіо був обраний заступником голови несвічівської «Просвіти». У цей час ставилися патріотичні концерти – зокрема під час виступів співали «Ще не вмерла Україна», «Заповіт» Тараса Шевченка, «По діброві вітер віє», ставили вистави «Наталка Полтавка», «По ревізії». Згодом священник з родиною був переведений у село Старий Загорів, де і продовжив своє служіння.

З 16 червня 1922 року в Польщі почався процес надання автокефалії місцевій православній церкві, а вже 13 листопада 1924 року Константинопольський патріарх Григорій VII підписує Томос про її визнання. Перед тим 27 лютого 1923 року митрополитом православної митрополії в Польщі був обраний Високопреосвященний Діонісій, Архієпископ Волинський та Кременецький. Це кардинально змінило релігійне життя, адже волинське духовенство потрапило під опіку новоствореної церкви. У

²⁶ ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 141. Арк. 84 зв.

²⁷ ДАВО. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1 зв.

цей час у Несвічах починає служити новопризначений священник Олександр Волошинський. Це дуже цікава постать в історії української церкви, і дуже важлива для нашого села. Клірові відомості за 1924 рік подають нам скупі біографічні дані: Олександр Волошинський, син священника, 27 років, народився в селі Гориці, Переворського повіту, Львівського воєводства 26 січня 1897 року. Має документ, що підтверджує польське громадянство, виданий кременецьким старостом за № 17717 /III 29 вересня 1923 року. У 1914 році закінчив гімназію в місті Ярославі колишньої Австрійської імперії, у 1915 році вступив до Волинської духовної семінарії, де в 1918 році закінчив 3 класи. У 1921 році вступив до 4 класу Волинської духовної семінарії в місті Кременці, у 1923 році при ній закінчив повний курс, зарахований до 2 розряду. За чудові успіхи в навчанні його преосвященством єпископом Олександром висвячений 29 серпня 1923 року в диякони, а 3 вересня 1923 року рукоположений у священники високопреосвященним Діонісієм²⁸. Більш детально про молоді роки отця Олександра нам розповів його син Олександр Волошинський, член товариства «Холмщина», на даний час проживає в місті Львів. Отже, Олександр Васильович Волошинський народився в родині священників, які були родичами композитора Станіслава Людкевича. У сім'ї було восьмеро дітей, жили небагато. У 1915 році Волинську семінарію, у якій навчався Олександр Васильович, перевели з Житомира в Ростов. Там юнака згодом мобілізували до армії Врангеля, у складі якої брав участь у боях на Кубані та отримав офіцерський чин. Після розгрому Врангеля емігрував спочатку в Туреччину, згодом переїхав у Сербію. Щоб дістатися додому, змушений був працювати на різних роботах. Згодом дістається Галичини та вступає до Кременецької семінарії, паралельно заробляючи собі на життя приватними уроками математики, грецької, латинської, німецької мов.

28 липня 1923 року одружився з дівчиною Катериною Білик, вінчалися в Воскресенській церкві с. Підзамче Кременецького повіту. Оскільки часи були скрутні, молодята не мали коштів на весільний кортеж, і друзі, щоб влаштувати свято, самі прикрасили карету та возили наречених кругом храму.

А вже 26 вересня 1923 року отець Олександр Волошинський приймає храм від отця Василя Дядію. Згідно з актом прийому-передачі дізнаємося про наявне в церкві майно, а саме: два старих та одне нове Євангеліє, хрест металевий, що стоїть на святому престолі та такий же на тетраподі, хрест ручний металевий та такий же кипарисний, хрест запрестольний та процесуальний, чотири повних комплекти облачення для священника, одна риза, стихар, два напрестольних облачення, дві чаші, дві кадильниці, водосвятна чаша та блюдечко. Також передані ікони Христа Спасителя, Св. Миколая, Св. Єлени

²⁸ ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 257. Арк. 94.

і архістрати́га Михаїла, панікади́ло, шість лампа́д, дві висячі́ лампади, вісім підсві́чників, стара плащани́ця з гробни́цею та вісім старих хоругв²⁹. Це лише підтверджує попередню інформацію, що після евакуації 1915 року храм був бідним, залишилися в основному лише старі речі.

Сам же Олександр Волошинський дуже швидко завоював авторитет прихожан. Його любили і поважали, та й керівництво помітило молодого священника. Уже 16 грудня 1925 року резолюцією за номером 4696 Високопреосвященним митрополитом Варшавським, Волинським і всієї православної церкви в Польщі Діонісієм отець Олександр був призначений помічником благочинного 5 округу Луцького повіту³⁰. Талант проповідника, гострий розум та гарна освіта посприяла тому, що 9 грудня 1927 року він був командирований у село Воловець Горлицького повіту Краківського воєводства. На Лемківщині в той час українське населення масово поверталось до православ'я, і духовенство з Волині запрошувалося як місіонери, оскільки власних православних священників там було дуже мало. За спогадами сина, отець Олександр першу службу відслужив на Різдво Христове в новій селянській хаті, хоч місцева церква і пустувала. У 1928 році він організував у Воловці будівництво нової, уже православної церкви, яку звели за тиждень. Польській владі така діяльність дуже не подобалася, тому швидко почалися переслідування. Так, отець Олександр був оштрафований на 100 злотих, отримав 3 доби арешту за те, що охрестив дитину в селі Вафка, де не було православної парафії, а влітку 1929 року отримав від горлицького старости розпорядження покинути межі Краківського воєводства. Тому отець Олександр змушений був повернутися на Волинь, у Несвіч. У Консисторії не зрозуміли цього повернення і навіть оголосили догану, проте вже 6 липня 1932 році Олександр Волошинський знову стає помічником благочинного 5 округу Луцького повіту, і того ж дня призначений благочинним цього ж округу. 19 жовтня 1932 року був затверджений на цій посаді. Характеризувався як *«зразковий пастир, стійкий захисник церковнослов'янської мови в богослужінні, чудовий проповідник»*. Не дивно, що вже 29 вересня 1933 року був нагороджений золотим наперсним хрестом від консисторії. Варто відзначити значний світоглядний прогрес отця Олександра – незабаром він стає прихильником використання української мови в богослужінні. Як відомо, 5-6 червня 1927 року в Луцьку відбувся церковний з'їзд, на якому від Луцького повіту було 110 делегатів. Без сумніву, був там і Олександр Волошинський. Оскільки на з'їзді були прийняті резолюції, що закликали до негайної українізації церкви, це не могло не вплинути на

²⁹ ДАТО. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 3,3зв.

³⁰ ДАТО. Ф. 148. Оп. Спр. 407. Арк. 15.

його погляди. Більш радикально вони змінилися вже в роки існування УАПЦ арієпископа Полікарпа Сікорського, коли українська мова стала основною в богослужінні. 25 квітня 1935 року протоієрей Олександр Волошинський був направлений на службу у Варшавсько-Холмську єпархію в село Потуржин Томашівського повіту. Одночасно був призначений заступником благочинного цього ж повіту. У роки II світової війни був близьким помічником митрополита Івана Огієнка, пережив польські погроми і вбивства православних священників у 1944 році в Польщі. Після угоди про евакуацію українців з Польщі від 9 вересня 1944 року разом з родиною повертається у Львів. За роки служби нагороджений набедреником, скуфією, камилавкою, золотим хрестом, саном протоієрея в 1936 році, палицею в 1939 році, званням радника Холмсько-Підляської духовної консисторії та золотим хрестом з прикрасами в 1944 році.

На зміну йому в Несвіч прибуває Олександр Зуммер, нащадок осілого на Волині чеського роду. Народився 13.08.1841 року в м. Соколові Новоград – Волинського повіту. Закінчив повний курс наук Духовної семінарії в Житомирі в 1921 році. Був учителем школи в селі Віллі Острозького повіту, священником в селі Зачерничі Ковельського повіту. 3 квітня 1921 року висвячений в священники, служив у селах Бабичі, Мишів, Лішня Володимирського повіту. 1 вересня 1935 року переведений в село Несвіч Луцького повіту. До призначення уже був нагороджений набедреником, скуфією та камилавкою³¹. В Несвічах від казни не мав жодного утримання. Дохід у рік становив: 300 злотих за викладання Закону Божого, 150 злотих кружечних зборів, 400 злотих від обробітку землі. Варто зазначити, що станом на 1935 рік її залишилося уже 41 десятина, оскільки польським урядом в 1924 році вилучено 18 десятин, в 1926 році – 2 десятини 540 кв. сажнів³². Жодні скарги не бралися до уваги. Отець Олександр мав польське громадянство, видане через Володимирське староство 16.08.1927 року № 23010/27. Луцьким повітовим староством характеризувався як лояльний до польської влади, можливо саме тому в вересні 1936 року була здійснена спроба захопити парафію та прислати сюди уніатського священника Сиротенка³³. Та селяни не дозволили цього зробити, церква лишилася православною. Отець Олександр був прихильником слов'яноцерковної мови, і за свідченням старожилів в 1936 році під час розписів внутрішнього купола храму не дозволив зробити написи українською мовою. На фоні тотального прагнення несвічан до національної церкви це для багатьох було неприйнятним. Тим більше, що незабаром

³¹ ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 811. Арк. 14 зв.

³² ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 811. Арк. 3, 3зв.

³³ ДАВО. Ф. 36. Оп. 13а. Спр. 482. Арк. 84.

псаломщиком у храмі став прихильник українізації Андрій Федоренко. За словами жительки села Несвіч Ганни Сидорівни Мельник (Міщанчук) пан Андрій вже в 1937 році частково почав переводити хор на українську мову. Звісно був спротив священника, і згодом це призвело до непорозумінь. У 1943 році, уже будучи безпарафіяльним, отець Олександр виїхав до Вінниці. Перед II світовою війною парафія суттєво зросла: було 172 двори, у яких проживало 683 чоловіки та 721 жінка³⁴.

З утворенням УАПЦ в село прибуває новий настоятель – Олексій Гловацький, який до цього вчителював в Білостоці Торчинського району. З приходом німецької влади закінчив курси священників і 1 грудня 1942 року став священником УАПЦ. З березня 1942 по березень 1943 року служив в Несвічах, перевівши богослужіння повністю на українську мову³⁵. Як згадує місцева жителька Ольга Ананіївна Кучеренко (Байбула), з його приходом біля храму було насипано високий курган на честь проголошення Української держави 30 червня 1941 року. Юнаки та дівчата у вишиванках декламували вірші Тараса Шевченка та співали патріотичні пісні. Хор було повністю українізовано. Та згодом отець Олексій переходить в село Сьомаки, у Несвіч призначено Андрія Нероду, колишнього випускника Несвічівської окружної школи. Отець Андрій змушений був покинути храм в Заборолі під Луцьком, оскільки він згорів під час бою з поляками. У Несвічах нового настоятеля дуже поважали і щиро сумували, коли він в 1959 році перейшов до іншої парафії. Адже з ним пережили складні часи – у 1943 році нацисти прагнули конфіскувати церковні дзвони на переплавку для потреб армії. Та при допомозі Андрія Нероди та місцевих патріотів дзвін вдалося врятувати – його закопали прямо в дзвінниці, оскільки був дуже важкий, і без крана зняти і перевезти в інше місце його було неможливо. Після війни дзвін було встановлено на попереднє місце. Таємниця схованки довгий час була невідомою, і лише в 2021 році її розкрив колишній церковний клірик Мефодій Карпюк, який останім часом проживав у місті Тернополі. Весною 1944 року, коли ішли бої за звільнення села, Свято-Михайлівський храм зазнав бомбардування – німецький літак скинув над ним 2 бомби. Під час нальоту Андрій Нерода закликав парафіян не покидати храм, і сталося диво – бомби вибухнули зовсім недалеко, але ніякої шкоди нікому не завдали.

На жаль, документів періоду 1941–1944 років надзвичайно мало, тому інформація про функціонування церкви в цей час досить обмежена.

³⁴ ДАТО. Ф.148. Оп. 8. Спр. 811. Арк. 17 зв.

³⁵ *Борищевич Володимир*. Волинський пом'яник. Рівне, 2004. С. 81.

Після визволення села від нацистів у 1944 році на Волині відновлюється панування РПЦ. Андрій Нерода залишається в Несвічах, але в 1959 році переходить на іншу парафію. З цього моменту в селі було багато нових настоятелів, усі вони хотіли перевести богослужіння на церковнослов'янську мову, але через опір селян це вдавалося лише частково. Прагнення несвічан мати українську церкву мали можливість реалізуватися в 1994 році, коли активісти ініціювали перехід до складу Київського патріархату. 3 вересня 1994 року в приміщенні будинку культури відбулися збори жителів села, на яких головою було обрано Степана Єдинака, секретарем Світлану Байбулу. У результаті після підрахунку підписів, зібраних активістами, оголосили результати: за перехід до Київського патріархату 474, проти 2, відмовилися визначатися 75. Волинська обласна рада видала свідоцтво № 812 від 27 лютого 1995 року про реєстрацію релігійної громади Української православної церкви Київського патріархату. Проте згодом колишні комуністи переагитували частину несвічан та не дозволили передати храм. Не бажаючи розпалювати конфлікт у громаді та не маючи можливості проводити богослужіння в іншому приміщенні, активісти утрималися від загострення ситуації. Проте через 24 роки вона кардинально змінилася. Окупація Криму, Донецька, Луганська, регулярні повідомлення про поранених та загинувших – усе це сприяло зміні свідомості людей. У березні 2019 року відбулися збори несвічан, які були скликані на основі зібраних активістами Андрієм Моргуном, Ростиславом Байбулою, Сергієм Міщанчуком підписів. Переважна більшість присутніх проголосувала за перехід до кліру ПЦУ, і вже 18 березня 2019 року було отримано свідоцтво про реєстрацію громади. Свято-Михайлівський храм остаточно став українським, не лише за назвою, але й по суті. Священник Сергій Мельничук – колишній учасник бойових дій, капелан при військовому госпіталі в м. Луцьку. Під час першої мобілізації в 2014 році добровольцем пішов до ЗСУ, служив у складі 51ОМБр, брав участь у боях за взяття Савур Могили в складі БТГр «Колос». У 2015 році поступив у ВПБА УПЦ КП та Східноєвропейський університет, в 2017 році отримав ступінь магістра богослів'я, став співзасновником ГО «Криївка Волині». Надає психологічну допомогу демобілізованим військовослужбовцям, їхнім сім'ям, родинам загинувших. Велику увагу приділяє вихованню молоді, зокрема при храмі функціонує недільна школа, отець Сергій постійно організовує патріотичні заходи. Щорічно в селі проводяться відзначення Дня захисника, Дня української армії. Отець Сергій нагороджений відзнакою президента «За участь в антитерористичній операції», Патріаршою медаллю «За жертвенність і любов до України», медалями «За відвагу», «За оборону рідної держави», «Учасник АТО», подякою від луцького міського голови. При храмі функціонує новий хор, який очолює регент Зінаїда Михальчук. Своїм спі-

вом радують прихожан Гнатюк Дмитро, Мельничук Михайло, Гонтар Микола, Грабаровський Ростислав, Міщанчук Сергій, Чайка Кіра, Вербіцька Вікторія, Сусь Людмила, Кустарник Зося, Байбула Світлана, Міщанчук Ганна, Міщанчук Надія. Активісти Моргун Андрій, Мацай Сергій, Гринюк Руслан, Кубов Петро, Левчук Іван, Кучера Володимир, Стефановська Тетяна, Моргун Валентина, Байбула Ростислав, Леонова Ганна, Романець Віра багато зусиль докладають для утримання храму в чистоті, ремонтують та прикрашають його. Парафіяни займаються волонтерською допомогою ЗСУ, учні школи пишуть листи воїнам та виготовляють сувеніри. Педагогічний колектив гімназії с. Несвіч активно бере участь у всіх вищеперерахованих заходах. Така діяльність дає надію, що молоде покоління несвічан буде справжніми патріотами та християнами, зростатиме духовно, а храм стоятиме ще сотні років і служитиме парафіянам.

Висновки. Дослідження минулого Свято-Михайлівської церкви дозволило отримати значну інформацію з історії села Несвіч. Адже в кінці XVIII – першій половині XIX ст. церква відігравала важливу роль у суспільному житті. Духовенство вело реєстрацію народжень, шлюбів, померлих, збирало статистичні дані. Часто метричні книги та клірові відомості чи не єдині документальні джерела того чи іншого населено пункту. У ході опрацювання наукової проблеми була зібрана статистична інформація по чисельність селянських дворів, соціальний стан та кількість жителів за статтю. Спостерігалася динаміка зростання та скорочення чисельності населення у зв'язку з епідеміями кору, дифтерії, а також через війни та інші соціальні конфлікти. Було вивчено майновий стан місцевого духовенства, земельні відносини між церквою та державними установами в різні історичні періоди. Досліджено професійний шлях та заслуги священників, особливо Тимофія Голдаєвича, Олександра Родкевича, Олександра Волошинського, Олександра Зуммера. Зроблена спроба простежити шлях парафіян села Несвіч до української помісної церкви, зростання їхньої свідомості та патріотизму. Робота над проблемою ще не закінчена і має значні перспективи. Адже поки не досліджені обставини будівництва храму, події церковного життя 1771–1790 рр., Першої та Другої світової війни, та лише частково опрацьований період з 1959 по 1992 рік. Також значний інтерес для дослідження становить пошук документів з історії попередніх храмів, які були в селі Несвіч. Сподіваємося, що пошукова робота дозволить виявити інші невідомі сторінки історії села та діяльності місцевого духовенства.

Список джерел і літератури:

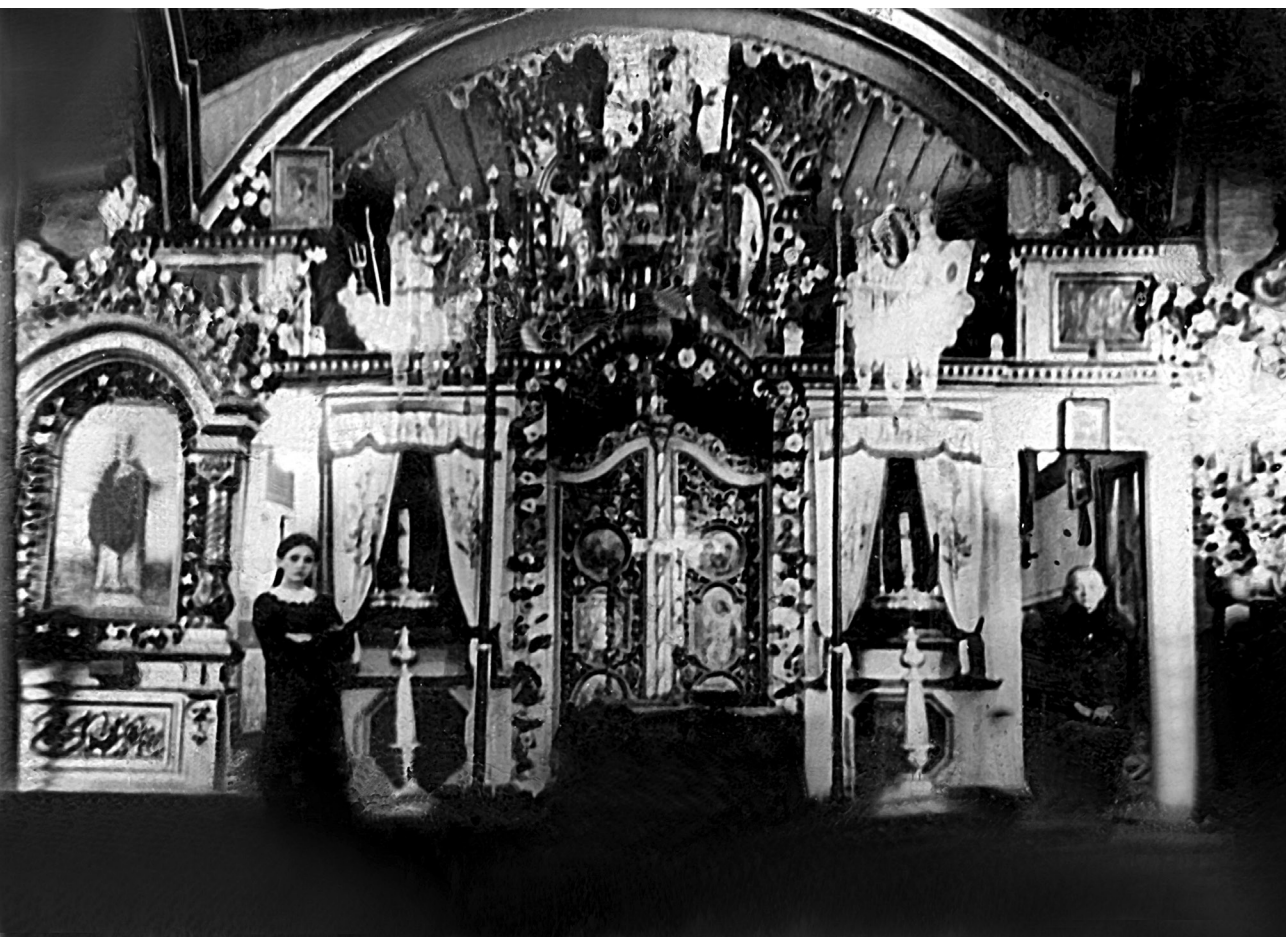
1. *Борищевич В.* Волинський пом'яник. Рівне, 2004. 408 с.
2. Волинські єпархіальні відомості 1886. № 20. С.554.
3. Волинські єпархіальні відомості. 1896. № 7. С. 280–281.
4. Волинські єпархіальні відомості 1891. №12. С. 246.
5. Волинські єпархіальні відомості 1900. № 27. С. 627–628.
6. Волинські єпархіальні відомості, 1906. № 9–10. С. 157–158.
7. Волинські єпархіальні відомості 1908. № 24. С. 348–349.
8. Волинські єпархіальні відомості 1916. № 37. С. 259.
9. Державний архів Волинської області. (далі –ДАВО). Ф.393. Оп. 2. Арк. 8
10. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 251. Арк. 9.
11. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 256. Арк. 112.
12. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 250. Арк. 9
13. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 254. Арк. 21.
14. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 263. Арк. 108.
15. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 261. Арк. 104.
16. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 208. Арк. 65.
17. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 374. Арк. 220.
18. ДАВО. Ф. 36. Оп. 13а. Спр. 482. Арк. 84.
19. ДАВО. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1 зв.
20. ДАВО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1134. Арк. 8.
21. ДАВО. Ф. 461. Оп. 1. Спр. 14а. Ст. 12.
22. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 3.
23. ДАЖО. Ф. Р-5013. Оп. 2. Спр. 1833. Арк. 127, 134.
24. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). Ф. 148. Оп. 8. Спр. 141. Арк. 84.
25. ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 141. Арк. 84 зв.
26. ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 257. Арк. 94.
27. ДАТО. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 3, 3зв.
28. ДАТО. Ф. 148. Оп. Спр. 407. Арк. 15.
29. ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 811. Арк. 14зв.
30. ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 811. Арк. 3, 3зв.
31. ДАТО. Ф. 148. Оп. 8. Спр. 811. Арк. 17зв.
32. *Жванко Л.* Біженство першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918рр.). Харків ХНАМГ, 2010. С. 164–165.
33. *Теодорович Н.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. Т. 2. Почаев. 1888. С. 438–440.
34. Центральний державний історичний архів Києва (далі – ЦДІАК). Ф. 26. Оп. 1. Арк. 42зв.– 423.
35. *Aftanazy R.* Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 5. Wrocław. S. 112.

References:

1. *Borshcheych V.* (2004). Volynskiy pomianyk [Volyn monument]. Rivne [in Ukrainian].
2. Volynski yeparkhialni vidomosti 1886. № 20. S.554.
3. Volynski yeparkhialni vidomosti. 1896. № 7. S. 280–281.
4. Volynski yeparkhialni vidomosti 1891. №12. S. 246.
5. Volynski yeparkhialni vidomosti 1900. № 27. S. 627–628.
6. Volynski yeparkhialni vidomosti, 1906. № 9–10. S. 157–158.
7. Volynski yeparkhialni vidomosti 1908. № 24. S. 348–349.
8. Volynski yeparkhialni vidomosti 1916. № 37. S. 259.
9. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. (dali –DAVO). F.393. Op. 2. Ark. 8
10. DAVO. F. 35. Op. 5. Spr. 251. Ark. 9.
11. DAVO. F. 35. Op. 5. Spr. 256. Ark. 112.
12. DAVO. F. 35. Op. 5. Spr. 250. Ark. 9
13. DAVO. F. 35. Op. 5. Spr. 254. Ark. 21.
14. DAVO. F. 35.Op. 5.Spr. 263. Ark. 108.
15. DAVO. F. 35. Op. 5. Spr. 261. Ark.104.
16. DAVO. F. 35. Op. 5.Spr. 208.Ark. 65.
17. DAVO. F. 35. Op.5. Spr. 374. Ark. 220.
18. DAVO. F. 36. Op. 13a. Spr. 482. Ark. 84.
19. DAVO. F. 54. Op. 1. Spr. 21. Ark. 1 zv.
20. DAVO. F. 361. Op.1. Spr. 1134. Ark.8.
21. DAVO. F. 461. Op.1. Spr.14a. St.12.
22. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (dali – DAZhO). F.1. Op.1. Spr. 43. Ark.3.
23. DAZhO. F. R-5013. Op. 2. Spr. 1833. Ark. 127,134.
24. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti (dali DATO). F.148. Op.8. Spr. 141. Ark. 84.
25. DATO. F. 148. Op. 8. Spr. 141. Ark. 84 zv.
26. DATO. F.148. Op. 8. Spr.257. Ark. 94.
27. DATO. F. 148. Op.1. Spr. 407. Ark. 3,3zv.
28. DATO. F. 148. Op. Spr. 407. Ark.15.
29. DATO. F. 148. Op. 8. Spr. 811.Ark.14zv.
30. DATO. F. 148. Op. 8. Spr. 811. Ark. 3,3zv
31. DATO. F. 148. Op. 8. Spr.811. Ark. 17zv.
32. *Zhvanko L.* (2010). Bizhenstvo pershoi svitovoi viiny v Ukraini. Dokumenty i materialy (1914–1918rr.) [Refugees of the First World War in Ukraine. Documents and materials (1914–1918)]. Kharkiv KhNAMH [in Ukrainian].
33. *Teodorovych N.* (1888). Ystoryko-statystycheskoe opysanye tserkvei y prykhodov Volynskoi eparkhyi [Historical and statistical description of churches and parishes of the Volyn diocese]. T. 2. Pochaev [in Russian].
34. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Kyieva (dali –TsDIAK). F. 26. Op. 1. Ark. 42zv.– 423.
35. *Aftanazy R.* Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 5.Wroclaw. S.112

Додатки

Додаток 1. Свято-Михайлівського храм села Несвіч. 1956 р.

Додаток 2. Іконостас Свято-Михайлівського храму.
Діти Олександра Зуммера Тетяна та Владислав. 1935 р.

Додаток 3.

Свято-Михайлівський храм. Сучасний вигляд. 19 вересня 2021 р.

